

Publiceringsår 2016

Samverkan för bättre arbetslivsanknytning

En kvalitetsgranskningsrapport om restaurang- och
livsmedelsprogrammet och hantverksprogrammet

Kvalitetsgranskning 2016

Diarienummer: 400-2015:3299

Foto: Monica Rytmarker

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	3
Förord	4
Sammanfattning	5
Inledning	7
Kvalitetsgranskningens resultat	8
Samverkan i det lokala programrådet	9
Samrådet kring programfördjupningen beror på bransch.....	11
Samverkan kring apl	12
Samverkan med det lokala arbetslivet saknas i det dokumenterade kvalitetsarbetet	15
Avslutande diskussion	16
Samverka för bättre programråd.....	16
Samverka för bra utbildning på arbetsplatser	17
Bakgrund, syfte och frågeställningar	19
Metod och genomförande	21
Referenser	22
Bilagor	23

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även för skolor som inte har granskats.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot arbetslivsanknytningen på två av gymnasieskolans yrkesprogram hantverksprogrammet och restaurang- och livsmedelsprogrammet. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de femton skolor och skolhuvudmän vars yrkesprogram har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som granskats framgår i bilaga 1.

Resultaten visar framför allt att rektorn behöver ta ansvar för att stärka det lokala programrådet och att skolans, arbetsplatserna och handledarnas uppdrag och roller behöver tydliggöras i den delen av utbildningen som är förlagd till arbetsplatser (apl).

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit Marie-Louise Hultman.

Helén Ängmo
Generaldirektör

Maria Sundqvist
Avdelningschef

Sammanfattning

Skolinspektionen har granskat hur arbetslivsanknytningen på två av gymnasieskolans yrkesprogram, hantverksprogrammet (HV) och restaurang- och livsmedelsprogrammet (RL), har utformats. Fokus i granskningen är skolornas arbete med det lokala programrådet samt hur system och rutiner för planering av det arbetsplatsförlagda lärandet (apl) fungerar.

Arbetslivsanknytning finns inte definierat i författningarna. I granskningen fokuserar Skolinspektionen på de aktiviteter inom utbildningens ramar som innebär att eleverna får kontakt med arbetslivet. Först och främst den delen av utbildningen som förläggs till arbetsplatser men även exempelvis studiebesök, besök och föreläsningar på skolan av yrkesverksamma, elevernas deltagande i externa branschutbildningar och branschmässor.

Granskningen omfattar femton skolor, åtta med kommunal huvudman och sju med enskild huvudman. Skolinspektionen har samlat underlag till granskningen genom intervjuer med elever i årskurs 3, yrkeslärare, rektorer, elevernas handledare på arbetsplatser samt branschföreträdare i programråd.

Granskningens huvudfrågor

- Har yrkesprogrammet en organiserad samverkan med det lokala arbetslivet?
- Får eleverna läsa kurser inom programfördjupningen som är utvecklade i samråd med det lokala arbetslivet och med hänsyn till utbildningens mål?
- Är innehållet i elevernas apl sammansatt i samråd med det lokala arbetslivet och på ett sätt som bäst gynnar elevens utveckling mot ett relevant yrkeskunnande?

Huvudsakliga resultat

Granskningen visar på att de lokala programråden inte utgör aktiva forum för samverkan mellan skolan och arbetslivet för utvecklingen av yrkesutbildningarna. Många aktörer i det lokala arbetslivet väljer att inte delta i programrådet.

Rektorns och lärarnas informella nätverk eller andra lokala branschforum spelar ofta en viktigare roll i utvecklingen av yrkesutbildningen än programrådet.

Rektorns engagemang och ledarskap i programrådet varierar. I ungefär hälften av skolorna är det i praktiken yrkeslärare eller samordnare som ansvarar för programrådet.

Arbetslivets representanter i programråden saknar kunskap om att skolan bör samråda med dem om exempelvis utformningen av det arbetsplatsförlagda lärandet (apl) och programfördjupningen¹.

Flertalet skolor i granskningen har inte en systematisk planering för den del av utbildningen som förläggs till arbetsplatser. Det saknas alltför ofta strukturerade rutiner och system kring förberedelser, innehåll och uppföljning av elevernas lärande på apl. Detta innebär att eleverna inte får likvärdiga förutsättningar och möjligheter för att utveckla sitt yrkeskunnande ute på arbetsplatser.

Samverkan med arbetslivet, arbetslivsanknytning och/eller det arbetsplatsförlagda lärandet finns beskrivet i ungefär en tredjedel av de granskade skolornas dokumenterade kvalitetsarbete.

¹ För mer information om programfördjupning se bilaga 2.

Utvecklingsområden

Eleverna på de granskade programmen, hantverksprogrammet och restaurang-och livsmedelsprogrammet, uppger att de har tillgång till relevanta apl-platser med bra handledare. De är också överlag nöjda med det de får möjlighet att lära sig på arbetsplatserna.

Granskningen visar samtidigt att det finns flera centrala utvecklingsområden kring arbetslivsanknytningen och samverkan mellan skolan och det lokala arbetslivet som behöver stärkas – områden som är viktiga för att ge eleverna bästa möjliga förutsättningar för inträdet i arbetslivet.

Angående lokala programråd

Skolan behöver i samråd med representanter för det lokala arbetslivet hitta strategier för ett starkare lokalt programråd och en tydlig planering med tydliga målsättningar. I detta arbete är huvudmannens och rektorns ansvarstagande centralt.

Rektor behöver ta ansvar för styrning och ledning av programrådet. I detta ligger också att ta ansvar för att identifiera problem i syfte att hitta former och förutsättningar för rådets möten så att många olika aktörer i det lokala arbetslivet vill och kan delta.

Angående samverkan för en god utbildning på arbetsplatser (apl)

Skolan behöver tydliggöra sitt eget, programrådets, arbetsplatsernas respektive handledarnas olika ansvar och uppdrag. I detta ingår att säkerställa att det finns en gemensam förståelse och ett gemensamt förhållningssätt till elevernas utbildning på arbetsplatser.

Arbetslivsanknytning och samverkan med det lokala arbetslivet behöver vara en del av skolans dokumenterade systematiska kvalitetsarbete. Samverkan med det lokala arbetslivet och apl är viktiga byggstenar i elevernas yrkesutbildning och därför är det viktigt att dessa områden också synliggörs i såväl skolans som huvudmannens kvalitetsarbete.

Inledning

Utbildningen i gymnasieskolan ska ge en god grund för yrkesverksamhet och fortsatta studier, samt för ett aktivt deltagande i samhällslivet.²

Mötet med arbetslivet är något som eleverna på yrkesprogrammen generellt sett värdesätter högt. Hur väl skolan lyckas i sin samverkan med arbetslivet kan därför bidra till att öka yrkesutbildningens attraktionskraft och att eleverna får en bra grund för inträdet i arbetslivet.

För att yrkesutbildningarna ska ha en bra arbetslivsanknytning är det centralt för rektorer och huvudmän att hitta former för en fungerande samverkan mellan det lokala arbetslivet och skolan i form av lokala programråd. Samverkan syftar till att säkerställa kvaliteten i yrkesutbildningarna och väl fungerande programråd är därför en förutsättning för att gymnasieskolan ska kunna erbjuda utbildningar med tillräcklig aktualitet och kvalitet. Gymnasieförordningen³ reglerar att det ska finnas programråd för gymnasieskolans yrkesutbildningar för samråd mellan skolan och arbetslivet. Hur det lokala programrådet ska organiseras, hur ofta möten ska hållas, vilka som ska vara med eller vilket mandat rådet har finns inte närmare reglerat i författningarna. Elevernas medverkan i programrådet finns angivet i propositionen⁴ som önskvärt.

Skolinspektionen har i tidigare granskningar identifierat en rad olika problem och utmaningar när det gäller yrkesutbildningarnas arbetslivsanknytning.⁵ I dessa granskningar konstateras bland annat att skolor och huvudmän ofta har svårt att få till en samverkan av god kvalitet. Brister i samverkan med arbetslivet har främst uppmärksammats i samband med elevernas apl, vilket utgör en väsentlig del av den arbetslivsanknytning eleverna får i sin utbildning. Det har exempelvis handlat om otillräcklig information till elever och handledare samt avsaknad av rutiner för att följa upp elevernas lärande på apl, som ett underlag för lärarnas betygsättning.

Forskning visar att även kulturskillnader mellan skolan och arbetslivet kan leda till problem i samband med arbetsplatsförlagt lärande. Nilsson⁶ ser risker med att utbildningen bedrivs på arbetsplatser. Exempelvis kan elevers lärande bli begränsat utifrån arbetsplatsens förutsättningar och att eleverna ses som gratis arbetskraft i stället för att de är elever i utbildning. Berglund⁷ pekar på att skolan styrs av mål och centralt innehåll i kurser där lärandet arrangeras för bestämda kunskapskrav. Elevers lärande på arbetsplatsen styrs därtill av vad som är möjligt att lära utifrån exempelvis kunder och produktion på just den arbetsplatsen. För att hitta sätt att överbrygga klyftor mellan arbetslivets krav, utbildningens mål och elevernas behov menar Berglund att det är viktigt att det finns rutiner och system som tydliggör och stödjer samverkan mellan skolan och arbetslivet, både generellt i exempelvis programråd, men även för enskilda arbetsplatser som tar emot elever på apl.

Mot bakgrund av ovanstående konstaterar Skolinspektionen att det finns flera risker för att elever på yrkesprogram genomgår en utbildning utan tillräcklig kvalitet i anknytningen till arbetslivet, vilket kan få konsekvenser för deras möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden. Skolinspektionen har därför granskat kvaliteten på den arbetslivsanknytning elever på yrkesprogram får i sin utbildning.

² Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan, s. 237

³ 1 kap. 8 § Gymnasieförordningen.

⁴ Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan, s. 48.

⁵ Skolinspektionen (2011). Arbetsplatsförlagd utbildning i praktiken - en kvalitetsgranskning av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar. Rapport 2011:2 och Skolinspektionen (2013) Gymnasial lärlingsutbildning: En kvalitetsgranskning av gymnasial lärlingsutbildning, Rapport 2013:02.

⁶ Nilsson (2014). Arbetsplatsen som resurs i den grundläggande yrkesutbildningen. I Panican (red), Yrkesutbildning för morgondagens arbetsliv. Dialogos.

⁷ Berglund, I (2007) En ny yrkesutbildning genom yrkesbaserat lärande? En studie av tre gymnasieskolor som samverkar med företag. Lärarhögskolan i Stockholm.

Kvalitetsgranskningens resultat

Granskningen visar inte på något exempel där programrådet fullt ut fungerar som ett aktivt samverkansforum. Framför allt är problemet att få en bred representation från det lokala arbetslivet att engagera sig i programrådet. Detta framkommer på samtliga skolor i granskningen. Vidare framkommer att ansvaret för arbetet med programråd i ungefär hälften av de granskade skolorna ligger på enskilda lärare eller samordnare, inte på rektorn.

I nästan alla skolor saknas tydliga mål och strategier för programrådets arbete. I stället framkommer att programrådet mest diskuterar praktiska frågor eller att rektorer exempelvis anger att det är *”ett forum där vi kan mötas och utbyta synpunkter”* eller att *”syftet är att utveckla apl”*.

Rektorn behöver ta ansvar för att analysera orsakerna till problemet med den bristande representationen från det lokala arbetslivet och att utifrån den analysen hitta fungerande strategier för ett aktivt programråd med bred representation från arbetslivet.

Granskningen visar också att det finns stora utvecklingsbehov gällande stabila och tydliga strukturer för planering, genomförande och uppföljning av den delen av elevernas utbildning som genomförs på arbetsplatser (apl). Avsaknad av strukturer, rutiner och riktlinjer för apl visar sig innebära att vilken utbildning eleven får på arbetsplatsen är beroende av den enskilda handledarens kompetens och engagemang.

Ansvaret för utformningen av (apl) ligger nästan alltid hos lärare och samordnare – ibland i samråd med rektorn, men oftast inte. Vidare saknar många skolor former för att se till att det råder samsyn mellan skolan, arbetsplatsen och eleven på syftet med och innehållet i apl. Granskningen visar att detta skapar stora skillnader i hur eleverna bemöts och vilka möjligheter de får att utveckla sitt yrkeskunnande på arbetsplatserna.

Det finns i granskningen många exempel på arbetsplatser och handledare med inställningen att man kan och ska ta väl hand om alla elever och att alla elever kan utvecklas. En av dessa handledare ger exempel på elever som till en början tycktes ointresserade eller blyga men som utvecklades till duktiga yrkespersoner som till och med i något fall gått vidare till högre utbildning inom branschen.

Men det finns också i ett par av de granskade skolorna exempel på apl-platser som endast efterfrågar duktiga elever med god närvaro och med *”ett eget driv”*. På dessa arbetsplatser uppger eleverna att de blivit illa bemötta och inte fått arbetsuppgifter som utvecklat deras yrkeskunnande.

Några skillnader mellan de två program som ingår i granskningen, restaurang- och livsmedelsprogrammet och hantverksprogrammet, vad gäller samråd, arbetslivsanknytning, aktiva programråd eller det arbetsplatsförlagda lärandet, har inte framkommit.

Arbetslivsanknytning genom att exempelvis yrkesverksamma kommer till skolan och deltar i undervisningen, studiebesök, att eleverna får följa med på branschutbildningar och att de deltar i olika arrangemang och event är vanligt i samtliga de granskade skolorna. Elevernas deltagande i branschutbildningar är vanligast på frisörutbildningen och deltagande i olika event är vanligast i utbildningen till kock och servitör – allt från bröllop till Nobelmiddagen. Det varierar dock hur tydligt deltagandet är knutet till utbildningens innehåll och mål. På en av skolorna i granskningen är rektorn, med stöd av programrådet, noga med anknytningen till utbildningen och väljer bort arrangemang som mer handlar om att *”leverera arbetskraft”*.

Samverkan i det lokala programrådet

I granskningen kan Skolinspektionen endast se enstaka exempel på programråd som uppfyller det syfte som framkommer av propositionen *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan*⁸ – exempelvis att i samverkan säkerställa kvaliteten i yrkesutbildningarna, samråda kring programfördjupningens innehåll och bistå huvudmannen i frågor som gäller apl. Svårigheter att få till en bra samverkan mellan skolan och arbetslivet i form av lokala programråd är också känt i tidigare studier.⁹ Att skolornas organisering av det lokala programrådet är av avgörande betydelse för den nytta rådet faktiskt kan göra bekräftas också av Skolinspektionens granskning av den gymnasiala lärlingsutbildningen.¹⁰

Ingen av skolorna i granskningen anser att deras programråd fungerar helt tillfredställande. En och samma orsak anges - otillräcklig representation från arbetslivet. Företrädare för det lokala arbetslivet uppger att de inte har tid att delta i programrådets möten.

Ett förhållande som talar för att det kan finnas andra förklaringar än tidsbrist är att handledare på flera skolor i granskningen är mer motiverade och engagerade i att komma till skolan för att delta i bedömningen av elevernas gymnasiearbeten, än att komma till programrådets möten. Ett annat exempel är att handledare slutat gå på programrådets möten för att de upplever dem som ostrukturerade och utan syfte. Några av de representanter för arbetslivet som intervjuas säger att fler handledare skulle kunna komma ifrån om de ville.

De representanter från arbetslivet som deltar i programrådets möten tycker dock att det är viktiga frågor som diskuteras där och att skolorna är lyhörda för arbetslivets synpunkter för att utveckla utbildningen. Vanligt är att det finns några få så kallade eldsjälar som alltid deltar i mötena medan övriga deltagare växlar från gång till gång. Både rektorer och arbetslivets företrädare anger att detta påverkar kontinuiteten och långsiktigheten i programrådets arbete på ett negativt sätt.

Trots att samtliga lärare och rektorer i de granskade skolorna anger att det är svårt att få tillräcklig representation från det lokala arbetslivet i programrådet, är det vanligaste förhållningssättet att man ändå fortsätter med ungefär samma former och samma innehåll som hittills.

I granskningen finns dock skolor som försöker hitta lösningar på problemet med att få representanter från det lokala arbetslivet att engagera sig i programråd. Ett exempel är planer på att kombinera programrådets möte med något attraktivt erbjudande i form av föreläsningar eller demonstrationer av yrkesverksamma personer med specialkunskaper. Ett annat exempel är funderingar på att förlägga programrådets möten i samband med tillfällen när många från det lokala arbetslivet träffas, exempelvis vid branschutbildningar eller branschträffar.

Andra branschkontakter och samverkansforum spelar stor roll

För att utbildningarna ska få en aktuell arbetslivsanknytning anger lärarna på samtliga granskade skolor att de på olika sätt försöker fånga upp branschens synpunkter, exempelvis vid apl-besök eller i informella, personliga kontakter med yrkesverksamma i branschen.

⁸ Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan, s. 48.

⁹ Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram, s. 45, Skolverket 2016: Rapport 437 och Skolinspektionen (2011) Arbetsplatsförlagd utbildning i praktiken – en kvalitetsgranskning av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar. Rapport 2011:2.

¹⁰ Skolinspektionen (2013) Gymnasial lärlingsutbildning: En kvalitetsgranskning av gymnasial lärlingsutbildning, Rapport 2013:02 och Skolinspektionen (2011). Arbetsplatsförlagd utbildning i praktiken - en kvalitetsgranskning av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar. Rapport 2011:2.

Förutom programrådet och lärarnas informella kontakter finns i ett par skolor ett aktivt engagemang från skolans sida i regionala branschforum såsom i länsyrkesråd, Visita, en bransch- och arbetsgivarorganisation för den svenska besöksnäringen, Frisörföretagarna eller i lokala krögarföreningar. Rektorn och representanterna för arbetslivet uppger att dessa forum i praktiken är viktigare för samarbetet och samrådet kring yrkesutbildningen än programrådet på grund av att skolan där får kontakt med fler aktörer i branschen. Detta anges i sin tur bero på att innehållet i mötena är mer yrkes- än skolfokuserat och därmed upplevs som mer meningsfulla för arbetslivet att delta i.

En skola har ett starkt engagemang i flera lokala branschforum. Det framkommer dock tydligt från huvudmannens och rektorns sida att det är utbildningens styrdokument som är i fokus, även i dessa alternativa samverkanskontakter. Exempelvis deltar inte skolan i externa evenemang om de inte tydligt kan knytas till utbildningen. Både rektorn och representanter för programrådet framhåller att skolan inte tillhandahåller gratis arbetskraft.

Rektorns ledarskap i programrådet varierar

Flertalet av yrkeslärarna och arbetslivets representanter framhåller rektorns engagemang som angeläget för ett väl fungerande programråd. Rektorer i granskningen deltar nästan alltid i programrådets möten men i flera fall "håller man sig lite i bakgrunden", som en av rektorerna uttrycker det.

I de fall där rektorn är aktiv och styrande i programrådet framkommer ett mer strukturerat arbete kring arbetslivsanknytningen, exempelvis genom att organisationen av och samverkan kring apl är mer enhetlig och strukturerad. Vidare att det finns bättre förutsättningar för arbetet med information och dokumentation kring apl genom exempelvis rutiner för besök på arbetsplatser och former för att följa upp apl i form av enkäter och samtal, vilket gynnar elevernas lärande och utveckling på apl. I dessa skolor finns också samverkan och det arbetsplatsförlagda lärandet med i skolans kvalitetsarbete.

Elevernas synpunkter saknas i programrådet

Författningarna anger inte att eleverna ska vara representerade i programrådet. Men enligt skollagen ska eleverna ges möjligheter att vara delaktiga och ha inflytande över sin utbildning.¹¹ Även propositionen¹² anger att det är viktigt att elevernas synpunkter inhämtas, men skälen för detta utvecklas inte närmare.

Av granskningen framkommer att frågor som i högsta grad har betydelse för eleverna och deras yrkesutbildning ofta diskuteras på programrådet. Det handlar exempelvis om organisationen och innehållet i apl, arbetsplatsens förväntningar på elevernas förkunskaper och sociala kompetens, liksom hur bedömningen av lärandet på arbetsplatserna ska gå till. I de flesta av granskningens skolor är det hittills ovanligt att elever deltagit i programrådsmötena. På nästan alla skolor i granskningen framkommer vid intervjuer att eleverna har ett indirekt inflytande genom att lärarna fångar upp deras synpunkter och framför dem på programrådet.

En av skolorna i granskningen har en strukturerad rutin för elevinflytande i programrådet som innebär att man först diskuterar i klassrådet, klassens frågor och synpunkter förs upp till elevrådet och en representant för elevrådet deltar sedan på programrådet som elevernas företrädare.

En annan skola i granskningen arbetar medvetet med elevinflytande generellt och även för att få eleverna delaktiga i programrådsarbetet. Rektorn och lärarna på den skolan uppger att alla elever känner till programrådet och vad som diskuteras där. De elever som Skolinspektionen intervjuar bekräftar detta och är också medvetna om sina möjligheter att påverka utbildningen genom att

¹¹ 4 kap. 9 § skollagen.

¹² Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan, s. 48.

engagera sig i programrådet. Det framgår även av protokoll, som Skolinspektionen tagit del av, att elever deltagit i programrådets möten.

Programfördjupning diskuteras sällan i det lokala programrådet

Programfördjupning är den kombination av ämnen och kurser som ska komplettera och fördjupa de programgemensamma yrkesämnena¹³. Skolverket beslutar om vilka kurser som får erbjudas för respektive program och därefter är det skolans huvudman som lokalt beslutar vilka av dessa kurser som ska ingå i programfördjupningen¹⁴. Skolverket har också utarbetat exempel på programfördjupningspaket för olika yrkesutgångar. Men huvudmannen är inte bunden till dessa exempel utan kan välja fritt inom de kurser som Skolverket beslutat om för de olika yrkesprogrammen.

Det framkommer av granskningen att i samband med reformeringen av gymnasieskolan 2011 var valet av programfördjupning uppe till diskussion på programråden på nästan alla skolor. Men denna fråga är numera sällan föremål för diskussion på programrådets möten. Arbetslivets representanter i de lokala programråden är inte medvetna om att det finns möjligheter för dem att, i samråd med skolan, påverka valet av kurser inom programfördjupningen. Branscherna uppges dock ha ett indirekt inflytande genom att yrkeslärarna och rektorn lyssnar på arbetslivets synpunkter och förslag på ändringar av utbildningens innehåll och omsätter idéerna till beslut om förändring av fördjupningskurser eller kursinnehåll.

Ett exempel där programrådet genom samråd med skolan haft inflytande på utbildningen är den skola som innan beslut om att starta en ny inriktning på restaurang- och livsmedelsprogrammet diskuterade förslaget med programrådet om arbetsmarknadens behov och elevernas möjligheter till arbete inom de yrkesutgångar som inriktningen syftade mot. Samrådet gav huvudmannen underlag som resulterade i att skolan beslutade att inte starta inriktningen.

Av intervjuerna framkommer att några skolor försökt och försöker att få representation från huvudmannen, i form av lokala skolpolitiker, att medverka i de lokala programråden men bara en skola uppger att de har politiker som aktivt deltar i rådets möten.

Samtliga intervjuade elever, lärare, rektorer, handledare och representanter för programråden är överens om att de kurser som ges inom programfördjupningen på de två granskade programmen är bra och relevanta för att fördjupa elevernas yrkeskunskaper inom vald inriktning eller yrkesutgång. Det kan vara en förklaring till att programfördjupningen inte är någon stor fråga på programrådet för de program som ingår i granskningen.

Ett annat resultat i granskningen är att kunskap om trender, förändringar och utveckling inom respektive bransch, som skulle kunna vara underlag för behov av förändring av programfördjupningen, i stället till stor del bärs av att många lärare deltar i branschmässor och externa utbildningar samt att flera yrkeslärare i granskningen arbetar extra på arbetsplatser inom programmets yrken.

Samrådet kring programfördjupningen beror på bransch

I granskningen finns skillnader i hur skolorna samråder kring valet av programfördjupningskurser. För utbildningar där det finns en stark enhetlig bransch, exempelvis frisörer, finns en nära samverkan mellan skolorna och branschen. Frisörbranschens krav styr valet av programfördjupningskurser för de elever som efter sin utbildning vill ha möjlighet att skaffa sig gesällbrev¹⁵, vilket ofta krävs för anställning som frisör. För den yrkesutgången blir programfördjupningen ingen stor fråga för

¹³ För ytterligare information om programfördjupning se bilaga 2.

¹⁴ 4 kap. 6 § Gymnasieförordningen.

¹⁵ För mer information om gesällbrev se Bilaga 2.

programrådet. För elever som inte satsar på gesällbrev ger skolorna de eleverna möjlighet att läsa andra kurser utifrån sina intressen och framtidsplaner.

Restaurang- och livsmedelsprogrammet (RL) har också starka branschintressen i yrkesutbildningen, men för exempelvis yrkesutgången kock finns, till skillnad från frisör, olika särintressen som exempelvis á la carte- restauranger, lunchrestauranger eller storkök. Det kan därför skilja sig vilken programfördjupning som "branschen" anser vara bäst och mest relevant. Här behöver samrådet med programrådet alltså spela en större roll än vad som är fallet för yrkesutgången frisörsaspirant.

Ytterligare en anledning till att programrådet behöver ta sig an frågan om programfördjupning för RL är att granskningen visar att yrkeslärarna, inte programrådet, är de som skaffar fram apl-platser genom sina kontakter med det lokala arbetslivet. Risker finns då att lärarna mest har kontakter inom en viss del av branschen och att elevernas möjligheter till val av apl-plats och yrkeskunnande därigenom begränsas. Ett aktivt programråd, med en bred representation, kan då säkerställa att det finns ett brett utbud av apl-platser så att eleverna inte blir beroende av enskilda lärares nätverk.

I granskningen finns också yrkesutgångar på hantverksprogrammet utan någon tydligt definierad bransch, exempelvis hår- och make up-stylist. Här är skolans samråd med programrådet extra viktigt eftersom det är svårare för skolan att veta hur utbildningen ska utformas, när det inte finns någon tydlig bransch att samråda med. Det framkommer också i granskningen att utbildningar som saknar tydliga branschföreträdare, exempelvis yrkesutgångarna hår- och make up-stylist eller textil och konfektion med inriktning textil och design har svårare att hitta relevanta apl-platser. Därmed riskerar eleverna att få en utbildning som innebär svårigheter att etablera sig i det yrke de siktar mot.

Samverkan kring apl

Skolinspektionen kan sammanfattningsvis konstatera att en majoritet av eleverna i de granskade skolorna är nöjda med sin yrkesutbildning i allmänhet och sin apl i synnerhet. En majoritet av yrkeslärarna och rektorerna anser också att den del av elevernas utbildning som skolan förlägger till arbetsplatser har relevans för elevernas yrkesutgångar och att eleverna får utveckla sin yrkeskompetens på apl. Dessa intryck stämmer överens med det som framkommer i Skolverkets kartläggning av apl-verksamheten utifrån yrkeslärares perspektiv.¹⁶

Skolinspektionen kan dock samtidigt konstatera att det finns flera angelägna utvecklingsbehov kring samverkan med arbetslivet så att skolan försäkras om att alla elever får en yrkesutbildning av hög kvalitet som i sin tur skapar goda förutsättningar för deras etablering på arbetsmarknaden.

Stort ansvar för arbetslivsanknytningen läggs på enskilda yrkeslärare eller på apl-samordnare

Granskningen visar att det finns stora skillnader mellan olika skolor kring samverkan kring den delen av utbildningen som förläggs till arbetsplatser. Stort ansvar läggs på enskilda yrkeslärare eller på samordnare att skapa strukturer och former för information och uppföljning av apl.

På några skolor där lärare ansvarar för apl framkommer exempelvis att elever skickas ut på apl utan att veta syftet eller innehållet i aktuell apl-period, liksom arbetsplatser och handledare som inte riktigt vet vad som förväntas av dem eller vad eleverna ska få träna på. Granskningen visar vidare att om de dokument som skickas ut till arbetsplatserna upplevs som otydliga eller svårbegripliga skapar det ytterligare osäkerhet för både elever och handledare vad syftet och innehållet i apl är.

På skolor där rektorn i stället är mer aktivt deltagande i utbildningens utformning och i arbetet med arbetslivsanknytning, framkommer exempelvis att det finns tydligare rutiner kring förberedelser inför

¹⁶ Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram, Skolverket 2016: Rapport 437.

apl, gemensamma dokument, riktlinjer för lärarnas besök och former för uppföljning av utbildningen på apl.

Granskningen visar vidare att arbetet med att ta fram och säkerställa att apl-platserna är lämpliga inte i något fall görs i samråd med programrådet. Undantaget är ett av programråden där den fackliga företrädaren avrått skolan från att anlita arbetsplatser där det exempelvis finns pågående konflikter eller där uppsägningar är på gång.

På samtliga skolor i granskningen ligger i stället uppdraget att bedöma arbetsplatserna och handledarnas lämplighet på enskilda yrkeslärare eller på apl-samordnare. Granskningen visar att yrkeslärarna genom personlig kännedom om handledare och arbetsplatser försöker matcha rätt elev till rätt arbetsplats. Det gäller både elever som behöver lite mer stöd eller ett lugnare tempo likväl som elever som behöver större utmaningar. Eleverna uppger att de oftast får apl-platser som motsvarar deras förutsättningar, ambitioner och intressen.

De program och inriktningar som ingår i granskningen, RL med inriktningen kök och servering samt HV med inriktningarna frisör, florist, textil design och övriga hantverk med yrkesutgången hår- och make up-stylist, uppger att de i huvudsak har god tillgång till bra apl-platser med lämpliga handledare.

Olika synsätt på elever och utbildning

Granskningen visar att det i flera fall saknas en samsyn mellan skolan och handledarna på arbetsplatserna kring eleven och apl – att apl handlar om en utbildningssituation och att eleven inte är en extra arbetskraft.

Dessa skillnader i synen på syftet med apl visar sig i granskningen medföra att olika elever får olika bemötande, beroende på handledarens inställning. Några av eleverna i granskningen beskriver upplevelser av att vara sedda som extra arbetskraft på apl. Andra elever har bedömts som att de saknat tillräckligt intresse och motivation för arbetsuppgifterna. Jenner¹⁷ menar i sin forskning att motivation inte är en egenskap hos individen utan en följd av de erfarenheter man gjort och det bemötande man får. Ytterligare exempel är en elev som ger uttryck för att hen aldrig kommer att söka arbete på arbetsplatser inom den bransch där hen gjort sin apl, på grund av ett negativt bemötande och enformiga arbetsuppgifter.

På ett par av skolorna i granskningen som saknar tydliga strukturer kring apl blir det här särskilt tydligt. Lärarna och rektorn där förutsätter att eleverna får lära sig och utvecklas i yrket bara de kommer ut på en arbetsplats. Och med en bra handledare kan det säkert bli så, det vittnar flera elever om. Men det är också på dessa skolor som Skolinspektionen hittar de elever som är mest kritiska och missnöjda med utbildningen på apl.

Med undantag för ett par skolor så har lärarna genomgått Skolverkets webbaserade handledarutbildning. På några skolor har även eleverna genomgått delar av den utbildningen. Ingen av de handledare som intervjuats har genomgått utbildningen, och med ett undantag uppger skolorna i granskningen att ingen eller möjligen någon enstaka handledare genomfört utbildningen.

Representanter för ett av programråden i granskningen uppger att de i samverkan med skolan aktivt och framgångsrikt arbetat med att förändra negativa synsätt hos handledarna i sin kommun. De betecknar det som en ”synvända” och framhåller att handledarna numera bemöter eleverna som ungdomar i utbildning, inte som extra personal som skolorna skickar ut till arbetsplatsen. Att man ”sparkar ut” elever som inte uppfyller arbetsplatsens förväntningar, det förekommer inte längre, säger exempelvis en handledare. På förslag från programrådet har skolan infört så kallade branschmentorer

¹⁷ Jenner H. (2004). Motivation och motivationsarbete i skola och behandling. Myndigheten för skolutveckling. Forskning i fokus nr.19.

vars uppgift är att följa och stötta varsin grupp elever genom deras utbildning och även exempelvis hjälpa till att förmedla apl-platser och sommarjobb.

Stora skillnader i samverkan och samråd inför apl

Granskningen visar att på skolor utan eller med begränsat samråd med arbetsplatserna inför apl, ligger fokus mer på att eleverna kommer i tid och sköter sina uppgifter och mindre på hur kunskapsutvecklingen ska följas upp. På dessa skolor visar sig också föreställningarna och förväntningarna skilja sig åt mellan skolan, eleverna och handledarna inför mötet med arbetslivet på apl. Eleverna benämner detta med uttryck som att apl och skolan är som två olika världar eller "apl-chocken". Handledarna å sin sida ger uttryck för en osäkerhet om vilka förkunskaper de kan förvänta sig av eleverna och vad det är tänkt att eleverna ska få lära sig på deras arbetsplats. Det framkommer också av granskningen att arbetsplatser är tveksamma till eller avsagt sig att vara apl-plats för de skolor där det saknas tydlig information från skolans sida kring syftet med utbildningen på apl, och om det råder olika syn och förväntningar på eleverna.

Av granskningen framkommer stora skillnader i kommunikationen mellan skolan och arbetsplatserna inför apl. Olikheterna kan belysas genom följande tre exempel:

En skola har endast skriftlig information inför apl och skickar ut de aktuella ämnesplanerna, bedömningsblanketter med de aktuella kursplanernas samtliga kunskapskrav samt en del praktisk information. I den skolan uppmanas eleverna inför apl att visa framfötterna och ta egna initiativ.

En annan skola har i huvudsak skriftlig information till handledaren inför apl, men har valt ut och konkretiserat de delar i kursens centrala innehåll som eleven ska få träna på under sin apl. Som stöd för handledarens bedömning har kursplanernas kunskapskrav tydliggjorts i konkreta exempel på elevens bedömningsblankett.

En tredje skola har en rutin som innebär att kursansvarig yrkeslärare träffar varje handledare inför apl. Vid samtalet går de tillsammans igenom kursens centrala innehåll och en lista med förslag på relevanta moment för att i samråd diskutera vilka arbetsuppgifter som arbetsplatsen kan erbjuda eleven.

Bristande samråd kring elevernas kunskapsutveckling på apl

Resultaten visar på att lärarna saknar tillförlitliga metoder och rutiner för att i samråd med handledarna kunna ta tillvara de kunskaper som eleverna erövrar under tiden på apl. "Vet inte", "tror det", "det borde det väl göra" är exempel på svar Skolinspektionen får av nästan alla elever och handledare i granskningen när det gäller om elevernas lärande på apl påverkar betygsättningen.

Trots dessa svårigheter framkommer att så gott som alla elever är nöjda med sin apl och säger de att de fått lära sig mycket. Lärarna känner sig också trygga med att eleverna utvecklar yrkeskunskaper på apl och betygsättningen kan i huvudsak grundas på det eleverna visar i skolan, menar lärarna.

Det framkommer av intervjuer med elever och handledare att fokus vid uppföljningen av apl mer handlar om god närvaro, trivsel och att eleven "fungerar" på arbetsplatsen än om de kunskaper och färdigheter som eleven utvecklat.

De så kallade bedömningsdokumenten eller blanketterna som så gott som alla handledare i granskningen fyller i utgör i praktiken inget egentligt underlag för lärarnas betygsättning, eftersom lärarna är medvetna om att handledarna inte har tillräcklig kunskap om hur de ska bedöma elevens lärande.

Ett par av skolorna i granskningen har dock utvecklat en metod för att komma till rätta med problemet kring bedömning av elevernas kunskapsutveckling under apl. Metoden innebär att i stället för att

handledaren fyller en bedömningsblankett så skaffar sig betygsättande lärare underlag från lärandet på apl inför för betygsättningen, genom samtal med eleven och handledaren och observationer av eleven på arbetsplatsen. Denna metod innebär att handledaren inte behöver vara insatt i styrdokumentet utan i stället kan framföra sina iakttagelser och beskrivningar utifrån de frågor som läraren ställer och utifrån sitt eget yrkeskunnande om vad som är god kvalitet i yrket.

De flesta, men inte alla, elever får ett eller två besök av lärare eller samordnare under en apl-period. Elva av de femton granskade skolorna tillämpar så kallat trepartssamtal – att elev, handledare och lärare tillsammans pratar om hur det går för eleven. Innehållet i samtalen varierar, en del fokuserar på kunskapsutvecklingen, en del mer på trivsel och sociala aspekter. Längden på samtalen varierar också från tio minuter till en timme. På en skola får eleverna endast korta besök eftersom lärarna säger att de inte vill störa handledarna i deras arbete.

Av Skolverkets allmänna råd om bedömning och betygsättning i gymnasieskolan¹⁸ framgår att lärarna i samråd med handledarna ska lägga upp en plan för vilket lärande som kan ske under apl och hur lärandet ska bedömas och återkopplas. Skolinspektionen har i en tidigare granskning¹⁹ påtalat att det arbetsplatsförlagda lärandet måste ingå i bedömningen av elevernas kunskapsutveckling och utgöra ett av underlagen för betygsättningen i enlighet med betygsriterierna. Granskningen visar att få skolor har metoder för det.

Skolverket har i en rapport²⁰ visat att bara var femte lärare anser att uppföljningen av lärandet på apl ger dem tillräckliga underlag för att inkludera apl i betygsättningen. I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg att det är läraren som bedömer och betygsätter elevernas kunskaper och att handledarnas omdömen bara ska utgöra ett av underlagen för lärarens betygsättning.

Samverkan med det lokala arbetslivet saknas i det dokumenterade kvalitetsarbetet

Granskningen visar att utvecklings- och kvalitetsfrågor diskuteras informellt lärare emellan och på programrådet. Vidare fann Skolinspektionen endast enstaka exempel där skolornas samverkan med arbetslivet tas tillvara på ett övergripande och systematiskt sätt i syfte att utveckla yrkesutbildningen. Vid många av granskningens intervjuer med elever och handledare framförs synpunkter, förslag och idéer som inte kommer till rektorns, programrådets eller huvudmannens kännedom. Många skolor i granskningen genomför elev- och handledarenkäter efter apl-perioderna, men bara på ett par av skolorna tas resultaten från dessa enkäter med som underlag i det systematiska och dokumenterade kvalitetsarbetet.

Inför granskningen begärde Skolinspektionen in redovisningar från skolans dokumenterade systematiska kvalitetsarbete gällande samverkan med arbetslivet på programråd eller apl. Fem av skolorna presenterade sådana dokument. Utifrån detta och efter intervjuer med rektorerna drar Skolinspektionen slutsatsen att samverkan med det lokala arbetslivet eller samverkan kring utbildningen på apl sällan är en del av de granskade skolornas dokumenterade kvalitetsarbete. Det framkommer också ett samband mellan rektorns engagemang och ett systematiskt kvalitetsarbete. I de skolor där arbetslivsanknytning och samverkan med det lokala arbetslivet är en del i skolans dokumenterade systematiska kvalitetsarbete har rektorerna också ett tydligt ansvarstagande för dessa frågor.

¹⁸ Bedömning och betygsättning i gymnasieskolan, Skolverkets allmänna råd 2012.

¹⁹ Fördjupad tillsyn på yrkesprogram, Skolinspektionen, 2013.

²⁰ Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram, s. 45, Skolverket 2016: Rapport 437.

Avslutande diskussion

Det är förstås bra att elever, lärare och rektorer känner sig nöjda med arbetslivsanknytningen, främst i form av de delar av utbildningen som genomförs på arbetsplatser. Men granskningens resultat visar samtidigt på att bra skulle kunna bli ännu mycket bättre. Det finns framför allt stora behov av att utveckla och stärka samrådet och samverkan mellan skolan och arbetslivet inom de lokala programråden. För ett starkt programråd krävs intresse och engagemang från båda parter, både från skolans och från arbetslivets sida.

Vidare finns behov av att rektorn genom ett mer aktivt ledarskap ser till att skapa stabila strukturer mellan skolan och arbetslivet kring den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen. Allt för att eleverna ska stå väl rustade för inträdet i arbetslivet. Nedan ges exempel på områden som kan bidra till att utveckla arbetslivsanknytningen på yrkesprogrammen

Samverka för bättre programråd

Skapa förutsättningar för starka programråd

Gymnasieskolans yrkesutbildningar behöver starka lokala programråd, med en bredd av företrädare för arbetslivet. Programråd som saknar riktning och mål riskerar att bli mer av ett diskussionsforum och inte ett forum för utveckling med fokus på att identifiera, analysera och hitta lösningar på problem och utmaningar i elevernas utbildning. Branscherna kan tillföra erfarenheter och kunskaper som skolan saknar – erfarenheter och kunskaper som berikar och utvecklar yrkesutbildningen och ger eleverna goda förutsättningar för etablering på arbetsmarknaden.

Utifrån granskningens resultat ser Skolinspektionen några tänkbara strategier för att utveckla programråden i den riktningen:

Tydlig planering med tydliga målsättningar för programrådet

Utformningen för det lokala programrådet är inte närmare reglerat i författningarna, vilket öppnar upp för olika former av samverkan. Av propositionen *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan*²¹ framgår att programrådet bör organiseras efter vad som är mest ändamålsenligt i förhållande till förutsättningar och behov i olika kommuner. Trots att det finns ett uttalat intresse från branscherna att samverka och delta i utvecklingen av yrkesutbildningen så är det oftast svårt att få en bra representation från arbetslivet i programrådet. Några skolor har valt att engagera sig i olika lokala branschforum. Dessa forum kan inte ersätta lokala programråd men i granskningen finns exempel på att de kan vara en möjlighet för skolan att knyta kontakter med det lokala arbetslivet, kontakter som sedan kan användas för att utveckla programrådet eller på andra sätt tillföra utbildningen kvaliteter.

Men engagemang i lokala eller regionala branschforum och företagarföreningar kan också utgöra en risk som huvudmannen och rektorn måste vara uppmärksam på. Influenser och inspel från olika aktörer utanför skolan måste hela tiden ställas mot yrkesutbildningen som den formuleras i läroplan, skollag och andra författningar. Arbetsmarknaden i många branscher förändras snabbt och utan samråd och samverkan med arbetslivet riskerar eleverna att komma ut med kunskaper och en utbildning som inte efterfrågas.

Skolan ska se till att eleverna får grundläggande kunskaper och en bredd i sin yrkesutbildning, just för att inte bli beroende av tillfälliga svängningar i branschen. Detta är en balansgång för huvudmannen och rektorn, att å ena sidan vara lyhörd och öppen för samråd med företrädare för de branscher och yrken som elevernas utbildning siktar mot och å den andra sidan se till att ta ansvar för skolans

²¹ Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan

perspektiv på hur utbildningen ska inriktas eller utvecklas för att säkerställa att eleverna får kunskaper som motsvarar läroplanen i sin helhet. Skolornas organisering är av avgörande betydelse för den nytta rådet faktiskt kan utgöra. Exempel för att bygga ett starkt lokalt programråd är att:

- Genom samråd med det lokala arbetslivet analysera vad problemen med låg representation från arbetslivet består i, för att hitta former och undanröja hinder i syfte att få en större bredd av företrädare för arbetslivet att delta i rådets möten.
- I samråd med representanter för det lokala arbetslivet formulera tydliga riktlinjer för rådets arbete. Tydliga riktlinjer och motiverande incitament för arbetslivets vilja att delta är också något som de nationella programråden påtalat.²²
- Skapa ömsesidig dialog så att innehållet i programrådets möten både möter skolans och branschens behov av samråd kring olika utbildningsfrågor.
- Verka för att arbetslivet, inom ramen för utbildningens mål, ges möjligheter till att ge sina synpunkter på exempelvis utbildningens inriktning och innehåll för att säkerställa att utbildningen är aktuell och relevant på arbetsmarknaden.

Rektors aktiva ledarskap i programrådet är centralt

Forskning visar att en grundläggande förutsättning för att utveckla och förändra en verksamhet är att den som leder arbetet har ansvar, resurser och befogenheter. Förändring och utveckling av en verksamhet måste komma inifrån organisationen men också uppifrån, i form av ett aktivt ledarskap²³. Även annan forskning²⁴ visar att om yrkesprogrammets arbetslivskontakter står och faller med enskilda så kallade eldsjälar riskerar arbetet att bli sårbart. Samverkan behöver därför i stället därför vila på mer strukturerade former.

Att rektorn överlåter arbetet med arbetslivsanknytning till yrkeslärare kan ha flera orsaker. Utifrån granskningens resultat ser Skolinspektionen två möjliga orsaker. Exempelvis om rektorn inte anser sig ha tillräcklig kännedom om yrkesområdet på det program som hen har ansvar för. Eftersom yrkeslärarna har den kompetensen så är de bäst skickade att ta hand om den delen. Men att leda programrådet eller att utveckla arbetslivsanknytningen förutsätter inte djupa yrkeskunskaper. Det förutsätter istället befogenhet att styra och leda, något som ingår i uppdraget som rektor.

En annan orsak kan vara att rektorn är ny som rektor för programmet och av den anledningen lämnar över mycket till lärarna. Båda dessa orsaker har en gemensam grundorsak – avsaknad av tydliga strukturer, rutiner och riktlinjer. Med sådana i ryggen, utarbetade tillsammans med yrkeskunniga lärare och programråd, kan rektorn leda verksamheten även om hen är nytillträdd eller inte har gedigna kunskaper om yrkesområdet.

Samverka för bra utbildning på arbetsplatser

Skapa samsyn kring elevernas utbildning på apl

Yrkesprogrammen ska förbereda eleverna inför deras inträde på arbetsmarknaden. Skolverkets rapport²⁵ framhåller att om apl fungerar väl blir eleverna väl rustade för arbetslivet, men om apl inte fungerar tappar yrkesutbildningen en viktig del av sitt värde för elevernas inträde i yrkeslivet.

²² Skolverket (2013) Redovisning av uppdrag om Skolverkets samverkan med de nationella programråden för yrkesprogrammen i gymnasieskolan. Dnr 2013:70.

²³ Fullan, M (2015). Rörligt ledarskap – den magra vägen till förändring. Studentlitteratur Lund.

²⁴ Abrahamsson, K. och Wikström, F. Den smala eller breda vägen mot arbetsmarknaden? J. Olofsson (red) Utbildningsvägen-vart leder den? Stockholm: SNS förlag.

²⁵ Skolverket (2016) Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram.

Arbetsplatsernas olikheter kan bredda och berika elevernas kännedom om vilka valmöjligheter som finns inom en bransch. Att eleverna i granskningen möter olika förhållanden på apl är därför både naturligt och önskvärt. Det som inte ska vara olika är det bemötande och de möjligheter till utveckling som eleven får på sin apl-plats. Det är skolans uppdrag att säkerställa att alla elever får goda förutsättningar för lärande oavsett arbetsplats.

Olika bemötande och bristande förståelse för syftet med apl riskerar att få konsekvenser för elevernas motivation att fullfölja utbildning och för intresset att etablera sig i det yrke som utbildningen siktar mot. Granskningen visar på ett samband mellan elevers negativa erfarenheter av apl och hur skolorna organiserar och förbereder den delen av utbildningen. De skolor i granskningen som saknar gemensamma överenskommelser och tydlig kommunikation och samråd mellan arbetsplatsen kring syftet med apl är också de skolor där Skolinspektionen möter elever som berättar om negativa erfarenheter av apl. Ett stort ansvar ligger därför på skolan att tydliggöra syftet med apl som innebär att eleven är på arbetsplatsen som en del i sin utbildning, inte som extra arbetskraft. Detta ställs på spets när skolan accepterar att delta i olika lokala branscharrangemang. Elevernas deltagande kan vara en bra och kvalitetshöjande arbetslivsanknytning om det finns en tydlig koppling till utbildningens innehåll och mål.

För att förståelsen av handledaruppdraget och syftet med arbetslivsanknytningen och utbildningen på arbetsplatser ska nå ut till varje arbetsplats och handledare är programrådet, och de företrädare för arbetslivet som finns där, en viktig samarbetspartner.

Även om skolan och arbetslivet har olika kulturer så finns det i granskningen exempel på att man genom samarbete mellan skolan, programrådet och apl-platserna kunnat vända negativa attityder hos apl-handledare till ett bemötande som stärker elevernas möjligheter att utvecklas inom yrket. Det finns alltså sätt att överbrygga kulturskillnader, genom samarbete och samverkan på olika nivåer.

Ge handledarna stöd i sitt uppdrag

För att känna sig säkrare i sitt uppdrag behöver arbetsplatserna och handledarna ha tillräcklig kunskap om den utbildning som eleven går och särskilt om den del som är förlagd till arbetsplatsen. Tillräcklig kunskap innebär inte att handledaren behöver ha samma detaljkunskap som yrkesläraren om kursmål, examensmål och kunskapskrav. Tillräcklig kunskap innebär i stället att exempelvis veta vad den kurs som helt eller delvis förläggs till apl innehåller och vilka delar som är tänkta att eleven ska få lära sig och träna på under tiden på arbetsplatsen.

Handledarna ses och ser sig själva, som duktiga yrkespersoner, men att vara handledare är mycket mer än så. Det är ett pedagogiskt uppdrag som kräver utbildning. Handledarutbildning kan därför vara ett sätt att se till att eleverna får en mer likvärdig apl vad gäller bemötande när eleverna kommer ut på arbetsplatserna, exempelvis den webbaserade handledarutbildning som Skolverket erbjuder. Det får inte vara tillfälligheter, tur eller otur som avgör om eleven får möta en handledare som fungerar bra i sin roll eller inte. Att skolan också i programrådet tydliggör syftet med utbildningen på apl och betydelsen av bemötandet från handledaren är en viktig del för en bättre likvärdighet och en högre kvalitet på elevens utbildning under apl.

Tidigare studier om apl²⁶ har visat att arbetet med att informera och förbereda handledarna inför deras uppdrag behöver förbättras. Handledarna har en central roll i det lärande som sker på arbetsplatserna men deras kännedom om utbildningen och handledaruppdraget varierar.

Det är viktigt att delar av elevernas yrkesutbildning genomförs ute i arbetslivet men forskning har visat att detta också innebär uppenbara risker för att eleverna får väldigt olika kvalitet på sin apl, beroende

²⁶ Skolverket (1998) Samverkan skola – arbetsliv. Arbetsplatsförlagd utbildning i gymnasieskolan: sammanfattande rapport. Rapport 153. Stockholm: Liber och Skolinspektionen (2013) Fördjupad tillsyn på yrkesprogram.

på vilken arbetsplats och vilka förhållanden som råder där just då.²⁷ Mot denna bakgrund behöver handledarnas kunskaper och förståelse av vad som förväntas av dem under elevens apl-tid stärkas.

Att enskilda lärare eller samordnare skaffar och fördelar apl-platser kan också innebära en risk för att elevens yrkesval eller yrkesinriktning begränsas om det är upp till enskilda lärare eller samordnare att ta fram apl-platser utifrån sina kontakter och vad de tycker är bra och lämpligt.

Konsekvenser för eleverna om skolan inte tydliggör arbetsplatsens och handledarens uppdrag är flera, dels att eleverna inte får den yrkesträning och det lärande som uppmuntrar dem att utvecklas maximalt, dels att de riskerar tappa motivationen för att fullfölja utbildningen.

Konsekvensen för skolan är att det kan vara svårt att få och behålla bra apl-platser när förväntningarna och förståelsen för uppdraget inte är gemensam för skolan och arbetsplatsen.

Konsekvenser för samhället med brister i arbetslivsanknytningen är att det finns risk att arbetskraft försvinner från branscher som efterfrågar det. Handledare som är goda förebilder för eleverna ökar chansen för att eleverna ska vilja etablera sig i de yrken de utbildar sig i.

Införliva arbetslivsanknytningen i skolans kvalitetsarbete

Skolverket konstaterar i sin studie av apl²⁸ att med tanke på den vikt som tillskrivs apl inom yrkesutbildningen bör verksamheten dokumenteras, följas upp, analyseras och utvecklas inom ramen för skolornas strukturerade kvalitetsarbete. Även skollagen²⁹ anger att rektorerna genom planering, uppföljning och utveckling har ansvar för att ett systematiskt och dokumenterat kvalitetsarbete genomförs på skolenheten.

För att ha tillräckligt underlag i syfte att förbättra elevernas yrkesutbildning är det viktigt att rektorn styr och följer upp arbetet med utbildningens arbetslivsanknytning och samverkan med arbetslivet. Granskningen visar att arbetslivsanknytning riskerar att inte komma med i det systematiska kvalitetsarbetet. Huvudmannen har givetvis också ett ansvar och behöver, via rektorn och skolans kvalitetsrapporter, få kunskap om verksamheten för att kunna fatta beslut på huvudmannanivå.

Att lyssna på och på ett systematiskt sätt ta tillvara elevernas och handledarnas synpunkter skapar också goda underlag för att utveckla yrkesutbildningens kvalitet.

Bakgrund, syfte och frågeställningar

De nationella yrkesprogrammen i gymnasieskolan ska leda till att eleverna blir anställningsbara, ge dem förutsättningar för eget företagande och utveckla en yrkesidentitet samt att ge dem en grund och behörighet för vidare högskolestudier.

I propositionen *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan* påtalas vikten av att eleverna får en yrkesutbildning med hög kvalitet i anknytningen till arbetslivet. Mötet med arbetslivet är något som eleverna på yrkesprogrammen generellt sett värdesätter högt. Hur väl skolan lyckas i sin samverkan med arbetslivet kan därför både bidra till att öka yrkesutbildningens attraktionskraft och till att eleverna i högre utsträckning fullföljer sin utbildning.³⁰

Av propositionen framgår att samverkan med arbetslivet, bland annat i lokala programråd, syftar till att säkerställa kvaliteten i yrkesutbildningarna. Vidare framhålls att ett väl fungerande samarbete är en

²⁷ Nilsson (2014) Arbetsplatsen som resurs i den grundläggande yrkesutbildningen. I Panican (red), Yrkesutbildning för morgondagens arbetsliv. Dialogos.

²⁸ Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram, Skolverket 2016: Rapport 437.

²⁹ 4 kap. 4 § Skollagen.

³⁰ Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan.

förutsättning för att gymnasieskolan ska kunna erbjuda utbildningar med tillräcklig aktualitet och kvalitet. Propositionen påtalar också vikten av att elever och arbetsmarknadens parter ges möjlighet att delta i programråden.

Skolinspektionen har i tidigare granskningar identifierat en rad olika problem och utmaningar när det gäller yrkesutbildningarnas arbetslivsanknytning.³¹ Samtidigt som en nära och organiserad samverkan med arbetslivet lyfts fram som viktig för att eleverna ska få en utbildning av tillräcklig aktualitet och kvalitet har skolor och huvudmän ofta svårt att få till en fungerande samverkan med arbetslivet. Även brister i samverkan med arbetslivet i samband med elevernas apl har också uppmärksammats i tidigare granskningar. Bristerna har då bland annat handlat om att elevernas apl inte i tillräcklig omfattning är styrd av målen för utbildningen och att uppföljningen av elevens lärande på apl brustit.³²

Mot bakgrund av ovanstående har därför Skolinspektionen granskat kvaliteten på den arbetslivsanknytning elever på yrkesprogram får i sin utbildning.

Granskningens frågeställningar är:

- Har yrkesprogrammet en organiserad samverkan med det lokala arbetslivet?
- Får eleverna läsa kurser inom programfördjupningen som är utvecklade i samråd med det lokala arbetslivet och med hänsyn till utbildningens mål?
- Är innehållet i elevernas apl sammansatt i samråd med det lokala arbetslivet och på ett sätt som bäst gynnar elevens utveckling mot ett relevant yrkeskunnande?

Granskningen omfattar inte den skolförlagda delen av yrkesutbildningen och heller inte utbildningen i de gymnasiegemensamma ämnena. Två av gymnasieskolans yrkesprogram, restaurang- och livsmedelsprogrammet (RL) samt hantverksprogrammet (HV) ingår i granskningen och inom de programmen har den största inriktningen på respektive skola granskats. På HV innebar det inriktningarna frisör, florist, textil design samt övriga hantverk med yrkesutgången hår- och make up-stylist. På RL granskades inriktningen kök och servering.

³¹ Skolinspektionen (2011) Arbetsförlagd utbildning i praktiken; En kvalitetsgranskning av gymnasieskolans Yrkesförberedande utbildningar. Rapport 2011:2. Skolinspektionen. Undervisning på yrkesprogram. Rapport 2014:05.

³² Skolinspektionen (2011). Arbetsplatsförlagd utbildning i praktiken- en kvalitetsgranskning av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar. Rapport 2011:2 och Skolinspektionen (2013) Gymnasial lärlingsutbildning: En kvalitetsgranskning av gymnasial lärlingsutbildning, Rapport 2013:02.

Metod och genomförande

Granskningen har genomförts i 15 gymnasieskolor runt om i landet, åtta skolor med kommunal huvudman och sju skolor med enskild huvudman. På dessa skolor har antingen hantverksprogrammet eller restaurang- och livsmedelsprogrammet granskats. Skolorna besöktes under två eller tre dagar i perioden februari till april 2016.

Metoderna för datainsamling har i huvudsak utgjorts av intervjuer med elever i årskurs 3, yrkeslärare, rektorer och företrädare för det lokala arbetslivet som skolan har kontakt med inom ramen för samverkan med arbetslivet i det lokala programrådet och på apl-platser. Dessutom har Skolinspektionen tagit del av olika dokument, exempelvis dokument som används i samband med apl, dagordningar och protokoll från programråd samt de delar av skolans dokumenterade kvalitetsarbete som rör samverkan med arbetslivet eller apl. Rektorer har också lämnat en skriftlig redogörelse angående det utvalda programmets samverkan med arbetslivet.

Referenser

- Abrahamsson, K. och Wikström, F.(2007.) Den smala eller breda vägen mot arbetsmarknaden? I: Olofsson, J. (red.) Utbildningsvägen – vart leder den? Stockholm: SNS förlag.
- Berglund, I (2007). En ny yrkesutbildning genom yrkesbaserat lärande? En studie av tre gymnasieskolor som samverkar med företag. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Fullan, M (2015). Rörligt ledarskap – den magra vägen till förändring. Studentlitteratur Lund.
- Jenner H. (2004). Motivation och motivationsarbete i skola och behandling. Myndigheten för skolutveckling. Forskning i fokus nr.19.
- Myndigheten för skolutveckling (2004). Arbetsplats för lärande – Om samverkan mellan gymnasieskola och arbetsliv. Rapport nr 10.
- Nilsson (2014). Arbetsplatsen som resurs i den grundläggande yrkesutbildningen. I Panican (red), Yrkesutbildning för morgondagens arbetsliv. Dialogos.
- Olofsson, J. (2014) Yrkesutbildning i förändring – utmaningar och möjligheter ur ett forskningsperspektiv. Ratio och Malmö högskola. Rapport nr 10.
- Proposition 2008/09:199. Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan. Stockholm. Utbildningsdepartementet.
- SFS 2010:2039. Gymnasieförordningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 2010:800. 2010 års skollag. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Skolinspektionen (2014). Undervisning på yrkesprogram. Rapport 2014:05
- Skolinspektionen (2013) Gymnasial lärlingsutbildning: En kvalitetsgranskning av gymnasial lärlingsutbildning. Rapport 2013:02.
- Skolinspektionen (2011) Arbetsplatsförlagd utbildning i praktiken – en kvalitetsgranskning av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar. Rapport 2011:2.
- Skolverket (1998) Samverkan skola – arbetsliv. Arbetsplatsförlagd utbildning i gymnasieskolan: sammanfattande rapport. Rapport 153. Stockholm: Liber.
- Skolverket (2016) Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram, Rapport 437
- Skolinspektionen (2013), Fördjupad tillsyn på yrkesprogram.
- Skolverket (2013) Redovisning av uppdrag om Skolverkets samverkan med de nationella programråden för yrkesprogrammen i gymnasieskolan. Dnr 2013:70.
- Skolverket (2012) Bedömning och betygsättning i gymnasieskolan, Skolverkets allmänna råd.
- SOU 2010:75. Gymnasial lärlingsutbildning: utbildning för jobb. Erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning – Delbetänkande av nationella lärlingskommittén.

Bilagor

- Bilaga 1 Deltagarlista för referensgruppen.
 Uppgift om vilka skolor som har granskats.
- Bilaga 2 Definitioner av centrala begrepp i granskningen med författningshänvisningar.

Bilaga 1

Referensgrupp samt skolor, program och huvudmän

En referensgrupp kopplades till projektet. Referensgruppen har bidragit med sakkunskap om samverkan mellan arbetslivet och gymnasieskolans yrkesprogram samt med sakkunskap om hantverksprogrammet (HV) och restaurang- och livsmedelsprogrammet (RL).

Referensgruppen har bestått av:

Fil.dr. Ingrid Berglund, Göteborgs universitet

Undervisningsråd Paula Starbäck, Skolverket

Undervisningsråd Hans Almqvist, Skolverket

Undervisningsråd Björn Stärner, Skolverket

Verksamhetschef Marina Nilsson, UHR Utbildning AB och medlem av det nationella programrådet för RL.

Följande skolor och program har ingått i projektet:

Skola och program	Huvudman
Alströmergymnasiet, RL	Alingsås kommun
Björknäs-gymnasiet, RL	Bodens kommun
Elof Lindälvs gymnasium, RL	Kungsbacka kommun
Fria Läroverken Karlshamn, HV	Fria Läroverken AB
Guldstadsgymnasiet, HV	Honesta Skolutveckling AB (Skellefteå)
Gymnasieskolan Vipan, RL	Lunds kommun
Liljaskolan, HV	Vännäs kommun
Ljungby Fria Gymnasium, RL	Ljungby Fria Gymnasium AB
Luleå gymnasieskola, RL	Luleå kommun
Nyköping Strand utbildningscenter, RL	Nyköping Strand utbildningscenter AB
Pihlskolan, RL	Hällefors kommun
Praktiska gymnasiet Falun, HV	Praktiska Sverige AB
Praktiska gymnasiet Södertälje	Praktiska Sverige AB
Realgymnasiet Västerås, HV	Lärande i Sverige AB
S:t Martins gymnasium, HV	Sundbybergs kommun

Bilaga 2

Centrala begrepp i granskningen med hänvisning till författningarna

Arbetslivsanknytning – I granskningen tolkas arbetslivsanknytning som alla aktiviteter inom utbildningen som innebär att eleverna får kontakt med arbetslivet. Först och främst den delen av utbildningen som förläggs till arbetsplatser men även studiebesök, besök och föreläsningar på skolan av yrkesverksamma, deltagande i externa branschutbildningar och branschmässor. Begreppet finns inte definierat i författningarna.

Arbetslivsförlagt lärande (apl) – Gymnasieförordningen definierar arbetsplatsförlagt lärande som *”lärande på ett program som genomförs på en eller flera arbetsplatser utanför skolan”*. (1 kap. 3 §). Arbetsplatsförlagt lärande ska förekomma på gymnasieskolans alla nationella yrkesprogram med minst 15 veckor.

Apl-handledare – För en elev som deltar i arbetsplatsförlagt lärande ska det utses en handledare på arbetsplatsen. Som handledare får bara den anlitats som har nödvändiga kunskaper och erfarenheter för uppdraget och som även i övrigt bedöms vara lämplig. (4 kap. 14 § Gymnasieförordningen).

Gesällbrev – Gesällbrev är ett grundläggande kompetensbevis inom hantverksyrken. Det utfärdas till den som genomgått en hantverksyrkesutbildning och gjort ett gesällprov enligt de provbestämmelser som är beslutade av yrkets branschorganisation samt godkända och fastställda av Sveriges Hantverksråd. För att få gesällbrev måste personen ha genomgått den utbildning, exempelvis hantverksprogrammet med yrkesutgång frisöraspirant, och genomfört den praktik som krävs i yrket – för frisöraspirant är det 3000 timmar på salong efter genomgången yrkesprogram. Därefter görs gesällprovet.

Lokala programråd – För yrkesprogrammen i gymnasieskolan ska det finnas ett eller flera lokala programråd för samverkan mellan skola och arbetsliv. (1 kap. 8 § Gymnasieförordningen).

Programfördjupning – Skolverket har beslutat om vilka kurser som får erbjudas som programfördjupning för respektive yrkesprogram. Sen är det skolans huvudman som beslutar vilka av dessa kurser som ska ingå i elevernas programfördjupning. Skolverket har exempel på programfördjupningspaket för olika yrkesutgångar. Exemplet har Skolverket arbetat fram i samråd med de nationella programråden. Men huvudmannen är inte bunden till dessa exempel utan kan välja fritt inom de kurser som Skolverket beslutat om för de olika yrkesprogrammen. (4 kap. 12 § Gymnasieförordningen). Programfördjupningen utgör för de flesta yrkesprogram en tredjedel av utbildningens 2500 poäng. Fördjupningen innehåller ämnen och kurser som ligger inom ramen för examensmålen och programmets karaktär och som kompletterar och fördjupar de programgemensamma ämnena. Genom en viss kombination av kurser inom programfördjupningen får eleven en yrkeskompetens mot den yrkesutgång som eleven siktar mot, exempelvis kock, florist eller frisöraspirant.

Yrkesprogram, inriktning och yrkesutgång – I gymnasieskolan finns 12 nationella yrkesprogram. På alla yrkesprogram utom på vård- och omsorgsprogrammet finns olika inriktningar och för varje inriktning finns sen olika yrkesutgångar. För restaurang- och livsmedelsprogrammet finns inriktningarna *kök och servering, bageri och konditori* samt *färskvaror, delikatesser och catering*. I granskningen finns endast inriktningen kök och servering representerad, med yrkesutgångarna kock eller servitör/servitris. För hantverksprogrammet finns fem inriktningar – *finsnickeri, florist, frisör, textil design* och inriktningen *övriga hantverk*. De inriktningar och yrkesutgångar som finns representerade i granskningen är florist (yrkesutgång florist), frisör (yrkesutgång frisöraspirant), textil design (yrkesutgång textil och konfektion) och övriga hantverk (yrkesutgång hår och make-upstylist).